

İSLAM'IN HAKİKATI
ve
MEZHEP SORUNU

(27-28 Kasım 2015 Kalam Çalıştayı)

Editör: Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Ankara 2016

HAKİKATİN ÖZNESİ ve NESNESİ OLARAK İSLAM ve İSLAMLAR

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ*

İslâm, hakikatin öznesi midir nesnesi midir? İslâm denildiğinde, hakikatin menşesine gönderme yapılmaktadır. Tanımı açısından “menşei”, sadece “Kur’an ve Sünnet” ile sınırlandırmak, evrensel kültür ve dünya değerlerinin dışına itilmemize sebep olabilmektedir. İslâm ve hakikati eş anlamlı değerler kaynağı olarak görüp, bu kaynağın temelinde de “Kur’an, Sünnet ve Akıl” yerleştirmek sorunlarımızı çözmeye ne kadar katkı sunacaktır?

Hakikatin nesnesi olarak “İslâmlar” tarihte ve günümüzde Müslümanların İslâm dininden anlamış oldukları, İslâm dini adına ürettikleri düşünceler ve din anlayışlarıdır. Bu anlayışlar çoğu zaman dinin yerine ikame edilmekte böylece içinden çıkılmaz sorunlarla yüzleşmek zorunda kalınmaktadır. Elbette ki İslâmların üretilme sürecinde de Kur’an, Sünnet ve Akıl işletilmektedir. Fakat bu süreçte çoğunlukla akıl başka isimlerin altına gizlenmekte ve aklın ürettiği düşünce örgüsünün gücüne göre, karşımıza çeşitli ideolojiler olarak çıkmaktadır. Bu durumu yadırgamak ne kadar doğrudur?

1. Hakikatin Öznesi Olarak İslâm

İslâm’ın ne olduğu sorunu; içinde bulunduğumuz mezhep çatışmaları dönemi açısından cevaplanması zor bir problem haline gelebilmiştir. Geçen tarihi süreç boyunca İslâm’la neyin kast edildiği bilinmektedir ve değişecek değildir: İslâm önce *itikât*, sonra *eylem/amel/pratik* ve sonra da *ahlâktır*.

İslâm’ın itikât boyutu; tevhid, nübüvvet ve âhiret inanç esaslarını içermektedir. Tevhid inancı, en sade şekliyle kulun Yaratıcı’ya karşı olan şükran ve bağlılık ilişkisinin ifadesidir. Bu bağlılık aynı zamanda onun özgürlüğünün de garantisidir. Çünkü kul ile Yaratıcı arasındaki ilişki, aracı kabul etmemektedir.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
şkorkmaztr@gmail.com

Nübüvvet inancı ise ahlâklı ve güvenilir bir insan olmanın örnekliğini ifade eder. Hz. Peygamber, hem taşıdığı vahiy emanetini herhangi bir tahrifata uğramadan insanlığa iletmiş, hem de ahlâklı ve dürüst bir insan olarak kendisine ümmet olanlara, örnek bir yaşantı bırakmıştır.

Âhiret inancı ise bir Müslümanın, bu dünyadaki yaşantısının karşılığını göreceği anlayışını ifade eder. Bu anlayışa göre insan tercihlerinden sorumlu ve yapıp ettiklerinin ödül veya cezasını görmeye hazırlıklı olmak durumundadır. Bu temel ilkeler İslâm inancının ana yapısını oluşturur.

İslâm'ın eylem/amel/pratik/şeriat/hukuk veya fıkıh boyutu diyebileceğimiz yönü günümüzde en tartışmalı ve sorunlu alanı oluşturmaktadır. İlmihal konularını istisna tutarak söyleyecek olursak, bu alan içinde Müslümanlar geleceğin/geçmişin yükü altında ezilebilmekte veya yanlış düşünceleri İslâm adına hakikat diye savunabilmektedirler.

En geniş tanımıyla fıkıh alanında incelenip ele alınan konular, *makâsıdu's-şerîa* diye bilinen temel ilke ve hedefler çerçevesinde incelenebilseydi, belki de günümüz Müslümanlarının yaşadığı sorunların birçoğu gündemde olmayacaktı. *Şeriat'ın temel hedefleri* olarak ifade edebileceğimiz bu esaslar İslâmî olanın insanî olduğu, insanî olanın da İslâmî olduğu ilkesine dayanmalıdır. Bu zemin üzerinde din, akıl, mal, can ve nesil emniyeti diye sıralanan güvenliklerin sağlanması, İslâm'ın eylem boyutunun temel ilkesi durumundadır. İslâm adına ileri sürülen görüşlerin bu hedefler doğrultusunda dile getirilmesi İslâm kültürünün evrensel kültürden uzak kalmasını da gerektirmeyecektir. Kısaca din emniyeti; bir Müslümanın kendi dinini koruması ve başkalarının dinî inanışlarına da saygılı olmasıdır. Akıl emniyeti; akli olmayanın, dini de olmayacağından, din adına ileri sürülen tezlerin makul olması ve inananların akıl sağlığının korunmasıdır. Mal emniyeti; Müslümanın kendi malına sahip çıkması ve başkasının malının haksız yere gasp edilmemesidir. Can emniyeti; Müslümanın kendi canını korumak için her türlü tedbiri alması ve masum bir insanın canına kast etmemesidir. Nesil emniyeti ise fuhuş ve zinanın meşru görülmemesi, dünyaya gelen masum bir çocuğun babasını bilme hakkının elinden alınmaması anlamına gelmektedir.

Şeriatın hedeflerinin gerçekleştirilmesi sürecinde insanın yaratıcılığı, özgürlüğü ve bireyselliği koruma altına alınmalıdır. İnsanın kendisini inşa etme alanı olan bu temel değerlerin göz ardı edildiği yerlerde, gerçek bir İslâm yorumu aramak boşuna bir çabadır.

Şeriatın temel hedeflerinin gerçekleştirilmesi sürecinde temel kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet'in konumu çeşitli tartışmaların malzemesi haline gelebilmektedir. Bu kaynaklara zahiri bir yöntemle mi, bâtinî bir yöntemle mi yaklaşılacağı, hermenötik, yapısökümcülük veya tarihselcilik gibi metotlarla mı yaklaşılacağı sorunu Müslüman zihinleri meşgul edebilmektedir. Çoğunlukla âlimler, zihinlerinde olanı kaynaklara söyletme çabası içindedirler. Bütün bu tartışmaların özeti, İslâm'ın akıl ve mantık çerçevesinde anlaşılması ve bu anlaşılma eyleminden, dengeli bir sonucun çıkarılması olabilir.

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'i birer özne olarak tanımlamak bizi gerçeğe götürmeyecektir. Söz konusu olan kaynaklar birer nesnedir. Canlı bir organizma değildir. Kendi kendilerini ifade etme imkân ve ihtimalleri yoktur. Okunmaya, anlaşılmaya ve yorumlanmaya muhtaçtır. Bunun böyle olduğunu tartışmaya dahi gerek yoktur. O halde hakikatin öznesi olarak Kur'an ve Sünnet'i dayatan anlayışın akli reddederken, "şayet akıl bir değer kaynağı olsa idi dünyadaki insan sayısınca değerler olurdu" şeklindeki savunması son derece zayıftır. Hangi durumda olursa olsun Kur'an ve Sünnet'in akla veya akli bir yoruma muhtaç olduğu ortadadır. Böyle olmakla birlikte, doğru anlaşıldığı ve yorumlandığı sürece, Kur'an ve Sünnet İslâm dininin temel kaynakları olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

İslâm veya Müslümanlıktan söz edildiği her durumda Kur'an veya Sünnet'e müracaat edilecektir. Dayanılacak bir kaynak arayışı, Müslüman birey ya da topluluklar için yarırganacak bir şey değildir. Asıl mesele temel kaynaklarla nasıl bakılması gerektiği üzerindedir. Yaygın anlayış ve gelenek, Kur'an ve Sünnet'ten günümüz meselelerine çözüm üretmek yani Kur'an ve Sünnet'ten günümüze gelmek şeklinde oluşmuştur. Oysa bu bakış açısı sorunlarımızı çözmekte tam tersine bizi problemler yumağının içine düşürmektedir. Doğru olan bakış açısına göre takip edilecek yön-

tem günümüzden hareket ederek Kur'an ve Sünnet'e gitmek şeklinde olmalıdır. Hareket noktasını Kur'an ve Sünnet yaptığımızda, günümüzde hayatın gerçekleri veya vazgeçilmezleri olan birçok hususu temel kaynaklar içerisinde bulamamaktayız. Sözgelimi küreselleşmenin getirdiği iletişim, ulaşım, haberleşme ve taşımacılık gibi hayatın işleminde yer alan temel araçların pek azının Kur'an ve Sünnet'te yer aldığını görmekteyiz. Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'in Amerika, Avustralya, Antartika kıtaları hakkında bilgisinin olduğunu düşünmek mümkün olmadığı gibi, tren, otomobil ve uçak gibi ulaşım araçları hakkında veya kimyasal silahlar, nükleer başlıklı füzeler, uzun menzilli füzeler, radarlar tarafından tespit edilen veya edilemeyen savaş uçakları da Kur'an veya Sünnet'te yer almamaktadır. Metropoller, otobanlar, gökdelenler, apartman hayatı, çevre ile ilgili sorunlar, ozon tabakasının delinmesi, petrol ve petrol ürünleri, nükleer santraller, atomun parçalanması, mikrobiyoloji, CERN deneyi, günümüzde tıbbın ulaştığı nokta, açık veya kapalı kalp ameliyatları, DNA ve içeriği, yapay dölleme, taşıyıcı annelik ve teknolojisi, canlı türlerinin klonlanması, gen teknolojisi veya GDO'lu ürünler, bu alanlarda gelişen bilgilerin anında paylaşıldığı iletişim imkânları, internet, internet üzerinde gelişen ilişki türleri, bu ilişkilerin yürütüldüğü sosyal medya veya akıllı telefonlar gibi hususların Kur'an ve Sünnet'te yer aldığını düşünemeyiz. Bütün bu gerçeklikler bizleri Kur'an ve Sünnet'ten bu hayata değil, bu hayattan Kur'an ve Sünnet'e doğru bir bakış açısıyla ele almamız gerektiğine götürmektedir. Bu gereklilik bir yandan içinde yaşadığımız gerçeklik iken, öte yandan kabullenilmesi gereken bir zorunluluk durumundadır. Müslümanların bu reel gerçeklikleri kabullenmemesi veya görmezden gelmesi durumunda, günümüz dünyasında varlığını sürdürmesi ya da gelecek nesillere kendi kültürlerini aktarması oldukça zor görünmektedir. Öte yandan bu tür sorunları eksene alır ve buralardan Kur'an ve Sünnet'e gidecek olursak, nasıl bir yöntem veya ahlâk geliştirilmesi gerektiğine dair çözümler üretmemiz mümkün olabilir. Bunlara ilaveten, bir ideal olarak, Müslümanların bu türden gelişmelerin nesnesi değil öznesi olması gerekmektedir. Bu ideal ise Müslümanı, sürekli yargıç önünde hesap verme mantığı ile hareket eden bir varlığa dönüştüren zihniyetle gerçekleşecek değildir.

Aksine, onun yaratıcı yeteneklerine vurgu yaparak bu kabiliyetlerini harekete geçirecek ve bu durumu onun dindarlığının kalitesi olarak kabul edecek bir anlayışla mümkün olabilir.

Şeriatın temel hedeflerinin gerçekleştirilmesi sürecinde takip edilmesi gereken yöntem konusunda Kur'an ve Sünnet'in tek kaynak olmadığına ilaveten, iyi bir Müslüman olabilmek için insanın yaratıcı aklını işletmesi gerektiğinin daha iyi aydınlatılması gerekmektedir. Bu çerçevede Kur'an'ın *takvâ* kavramı sadece uhrevî bir sınırdan değil aynı zamanda dünyevî bir çerçevede de anlaşılmalıdır. Dil bilimi açısından *takvâ* kelimesinin kökeninde "kendisini dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumak" anlamı da bulunmaktadır. Bir Müslümanın kendisini günlük hayatın sorunlarına karşı koruması bir bakıma onun takvasının sonucu olacaktır.¹ Bireysel hayatta psikolojik olarak bu böyle olduğu gibi, sosyal, siyasî veya ekonomik hayatta da bundan başka değildir. Hattâ bunların da ötesinde, hayatın tüm alanlarında bir Müslümanın kendisini veya toplumu koruma altına alması onun takvasının bir zorunluluğu olarak kabul edilebilir. Yani en *muttakî* Müslüman, hayatını en düzenli şekilde inşa ve imâr eden kimse olmaktadır. Hakikatin öznesi olarak İslâm'ın temsilcisi olan Müslümanı, sadece *takvâ* kavramı ile tanımlamak da yeterli değildir. Çünkü *Takvâ* anlayışı da bir bakıma "savunmacı" bir karakterin tasviri durumundadır. Oysa İslâm'ın temel kaynağı olarak Kur'an, savunmacı ve pasif bir karakter yerine proaktif, etkin ve özne karakter modeli sunmaktadır.² Etkin bir kişilik olarak dünyasını imâr eden Müslümanın âhireti de imâr edilmiş olacaktır. Bunun karşısında, dünyası harâb olmuş kişinin âhiretinin de harâb olacağı Kur'an'ın uyarısı dâhilindedir.³ Aynı şekilde dünya hayatının "ön/önce", âhret hayatının da

¹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara trz., s. 42 vd.

² "Sizler insanlığın hayrı için çıkarılmış bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz..." Âl-i İmran, 3/110.

³ "Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. O da şöyle der: "Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?" Allah, "evet, öyle. Âyetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun" der." Tâhâ, 20/124-126.

“son/sonra” diye tanımlanması,⁴ ikisi arasındaki ilişkinin başka bir tasviridir.

Dünyasını inşâ ve imâr etmenin kapitalist, oportünist, komünist veya sosyalist olmak olmadığını yeniden ifade etmeye gerek yoktur. İslâm’ın hayatın inşâsına dair ilkelerinin temelini ahlâk ve denge oluşturmaktadır. Bu hususlar erbabınca zaten bilinmektedir ve malumdur. Dünyayı tahrip etmek demek tam da bu sapmalara yönelmek ve İslâm gibi bir dinden İslâm’ın temelleri ile örtüşmeyecek anlayışlar çıkarmak demektir.

İslâm’ın hakikatinin ne olduğu konusunda üzerinde durulması gereken mesele olarak ahlâk sorununa değinmek gerekiyor. Kur’an’ın, Hz. Peygamber’de bulunduğu ve onu bu özelliği ile övdüğü temel husus onun birey olarak ahlâklı olduğu⁵, çevresindeki insanlara karşı empati ile davrandığı⁶ ve sevgi ve güvene dayalı ilişkiler kurduğu⁷ şeklindedir. Hz. Peygamber’in kendisinden sonraki takipçilerine bıraktığı en önemli sünnetlerinden birisi⁸ budur.

Ahlâk anlayışının temeli, ahlâkın bir eylem oluşu, öncelikle bu eylemin faali olan insanın bireyliği⁹ ve bu bireyin bir şahsiyete sahip olma¹⁰ esasından oluşmaktadır. Mâtürîdî kelimada mukallidin imanı muteber sayılmamakta ve tahkîkî bir iman talep edilmektedir. Yani kişinin imanı da küfrü de kendi malı olmalı, kendi tercihinin sonucu olarak ortaya çıkmalıdır.

Ahlâk teorilerinin özü kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyması¹¹ buna ilaveten insanın haysiyet ve şerefine

⁴ Duhâ, 93/4.

⁵ “Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.” Kalem, 68/4.

⁶ “Allah’ın rahmetinden dolayı sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi...” Âl-i İmran, 3/159.

⁷ “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.” Tevbe, 9/128.

⁸ “Andolsun ki, Allah’ın elçisinde; Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” Ahzâb, 33/21.

⁹ Andolsun, sizi ilk defa tek başınıza yarattığımız gibi bugün de bize tek başınıza geldiniz...” Enâm, 6/94.

¹⁰ “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık...” İsrâ, 17/70.

¹¹ Nesâî, İmân, 19.

korunmasından oluşmaktadır.¹² Öteki insanları insan olarak görmeyen, onların dini, aklını, canını, malını ve cinselliğini sömüren düşüncelerin İslâm ahlâkı ile bir ilişkisi olamaz.

Ahlâk sadece insanlara özgü bir değer/değerlendirme biçimidir. Ahlâklı olabilmek akıl sahibi olmakla mümkündür. Hayvan veya cansızların ahlâkı yoktur. Hz. Peygamber'in fakirler, köleler, cariyeler veya çocuklar gibi toplumun tuzu kuruları tarafından hesaba alınmayan kesimleri ile ilişkiler kurması bu ilkenin hayata geçirilmesi olarak kabul edilebilir. Ahlâk konusundaki teorisi itibariyle İslâm bir idealdir. Bu idealden beşer olan insan ilkeler çıkarır, çıkarıldığı bu ilkelere karşı da sorumlu olur. Çoğu zaman olduğu gibi teoriler, gerçeklerle çelişebilmekte ve idealist insanların şevkini kırabilmektedir.

Hayat bir arayış sürecidir ve ahlâk teorilerinin çokluğu bu arayışların başka bir temsilidir. Bundan dolayı ahlâk kurallarını bulmak için Müslümanlara geniş bir alan kalmaktadır. "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim"¹³ diyen Hz. Peygamber'in bir süreci tarif ettiğini görmek son derece normaldir. Çünkü ahlâkî bir eylem kurallı bir eylemdir. Kuralların teorisini İslâm, pratiğini ise mezhepler oluşturmaktadır.

Ahlâk konusunun temeli birey ile başlamış olsa da bu sorunun sadece bireyle sınırlandırılması yeterli bir tutum olamaz. Toplumun her katmanının kendisine göre bir ahlâkı bulunmaktadır. Etik ve moral gibi kavramlarla ifade edilen ahlâkın hem bireyi hem de toplumu ilişkilendiren yönleri bulunmaktadır. Siyasetten ekonomiye, sosyal hayattan eğitim öğretime varıncaya kadar, hayatın bütün kolları aynı zamanda bir ahlâk anlayışı üzerine yürümektedir. Özü itibariyle ahlâk teorileri hulk (hilkat, huy, seciye, tabiat, fitrat) yani yaratılış tezi üzerine inşa edilmektedir. Kısaca bu gerçeklik hayatın yaratılış gerçeği üzerine inşa edilmesi ilkesini savunmaktır. Başka bir ifade ile yaratılış gerçeği üzerine inşa edilen hayat İslâmî bir hayattır. Ya da İslâmî bir hayat insanî ilkeler üzerine inşa edilen bir hayat olmaktadır.

¹² Evkuran, Mehmet, *Ahlâk Hakikat ve Kimlik -İslam Kelâmında Ahlâk Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s. 197 vd.

¹³ Ahmed, II, 381.

Ahlâk zorunlu olarak özgürlük düşüncesini de bünyesinde barındırmaktadır. Özgürlüğü olmayanların ahlâklı davranışlar sergilememesi yadırganacak bir şey değildir. Fillerinin sebebini başka bir iradeye bağlamış olan kişilerin özgürlüğünden ve kişiliğinden vazgeçtiği ortadadır. Başka bir ifade ile özgürlük iyilikten önce geldiği için, kişinin özgürlüğünü ortadan kaldıran bir eylemin, iyi bir eylem olduğunu düşünmek de mümkün değildir. İslâm'ın özgürlüğü bencillik olarak algılaması düşünülemez olduğundan, bu anlayışın ürünlerini muhatap ile de paylaşmak gerekmektedir.

2. Hakikatin Nesnesi Olarak İslâmlar

Hakikati, ilkeler bütünü olarak tanımlamak ve İslâm'ı hakikati temsil eden ilkelerin genel adı olarak görmek, İslâmlar gerçeğini anlamamıza katkı sağlayacaktır. İslâm düşünce ve kültür geleneğinde karşımıza çıkan olgu mezhepler gerçeğidir. İslâm tarihinde birçok toplum ve kesim yine birçok gerekçe ile İslâm'ı farklı şekillerde anlamış ve yorumlamıştır. Bu kadar farklı yorumlara kaynak olarak İslâm cimsenin tekelinde değildir veya kimsenin malı da değildir. İslâm'ın sahibi, onu gönderen Allah (cc)'tır ve Allah (cc) da cimsenin egemenliği altında değildir.

İslâm tarihinde ortaya çıkan mezheplerin birçoğu çeşitli gerekçelerle ortaya çıkmış oluşumlardır. Bu gerekçelerin birçoğu arayıştır ve onların bu arayışlarını yadırgamak çoğu zaman bizim onları anlamamıza engel olabilmektedir. Toplumun sosyal tabakaları olduğu gibi mezheplerin de tabakaları bulunmaktadır. Bu durum mezheplerin farklılıkları açısından böyle olduğu gibi bir mezhebin kendi mensupları arasında da böyledir. Halktan olan bir Şii'nin Şiiliği ile üniversite mezunu bir Şii'nin Şiiliği farklı olabilmektedir. Sosyal örnekler sosyolojinin konusu olurken teorideki mezhep algılarının mezhep uzmanları tarafından ele alınması daha doğru olacaktır. Mezheplerin teorileri bu yapıların gerekçelerini de ortaya koyacaktır.

Mezhepleri teorileri üzerinden okumak bir elitizm değil, tam tersine zaman kazanma ve ilmin değerini yerine eslim etmedir. Müslümanların ortaya koymuş oldukları İslâm anlayışları İslâm'ı temsil etmemekte, buna mukabil İslâm'ı anlama arayışının nasıl olabileceğine dair örnekler

sunmuş olmaktadır. Elde edilen anlayışların tek İslâm olarak kabul edilmesi veya edilmesinin istenmesi, İslâm'ın evrenselliğinin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Tarih bunların örnekleri ile doludur.

İslâm düşüncesinde ortaya çıkan ilk dinî ve siyasî fırka olarak Haricîler kendilerini İslâm'ın merkezinde gördüler ve kendileri gibi olmayanları bu dairenin dışına ittiler. Onların bu tutumları Müslümanlar nezdinde kabul görmedi ve hızla nefret edilen bir kesim haline geldiler. Haricîler katı dindarlıkları ve yüzeysel din anlayışları sebebi ile Müslümanlar arasında kargaşaya sebep olmuşlardı. Adaletli bir toplum arayışları ve bu arayışlarını dinin üzerine yüklemeleri ve yine bu süreçte yöntem olarak zorlamayı seçmeleri onları ana bünyenin dışına taşımış oldu. Siyasî yönetimi bir tek kabilenin (Kureys) tekeline terk etmeme istekleri aslında son derece haklı ve yerinde bir talep durumunda idi. Öte yandan zahitçe tutumları veya katı dindarlıkları da takdir edilecek bir husus iken hayatı olduğu gibi kabullenmek yerine, sadece dindarlığın üzerine yıkmaları, onların bilgisizliklerinin bir delili olarak kalmış oldu.

Haricîliğin katı veya şekilsel dindarlık ile birlikte siyaset eksenli anlayışlarına tepki olarak doğan Mürcie ve Mutezile'nin teorileri elbette daha haklı idi. Bu tezler sosyal kabarmayı sakinleştirdiği gibi makul olanın aranması konusunda da ciddi çabalar olarak tarihteki yerini aldı. Makul olanı savunması sebebiyle Mürcie, kendisinden sonra Ehl-i Rey, Hanefilik ve Mâtürîdîlik gibi ekollere beşik olma ödülünü almış oldu. Öte yandan Mutezile, İslâm düşüncesine öteki dinlere karşı savunan ilk Muvahhitler olma vasfını kazandı. Bu vasfını, İslâm düşüncesinden nasıl bir adalet teorisi çıkarılabilir, sorusu etrafında geliştirdiği tezler veya adalet merkezli oluşturduğu teoloji ile geliştirdi. Ancak bu teorisi sebebiyle "tanrıyı belli ilkelere mahkûm etme" ithamı ile eleştirildi. Abbasî iktidarının desteği ile Ehl-i Hadis'e, kaldıramayacakları bir yük yüklemesi ve onları Kur'an'ın yaratılmışlığı teorisini benimsemeye zorlamaları sebebiyle itibarını Eş'arilik veya Mâtürîdîliğe devretmek zorunda kaldı. İnsan aklının ilahî vahiy üzerinden teoloji üretme bayrağını devralan Eş'arilik, Tanrı'nın mutlak güç ve iradesine vurgu yapmaya yönelirken, Mâtürîdî, Tanrı'nın eylemlerin-

deki hikmet ve iradesini ön plana çıkarmakla devam etti. Ehl-i Sünnet mezheplerinin zirvede yer aldığı dönemlerde siyasî ve kültürel yapılar sorunsuz bir şekilde işlediğinden bu oluşumların vurguları daha çok teoloji ve kelam üzerine oldu. Sonraki dönemlerde insanın yaratıcı yeteneklerine yeterince vurgu yapılmadığı için adeta insanın özgürlüğü oluşturulan Tanrı telakkisi altında ezildi gitti.

Çoğunluğu Ehl-i Sünnet ekolünü oluşturup geliştiren yapıların bir bakıma arka bahçesinde büyüyen başka bir yapı olarak Şîilik ise özellikle Irak bölgesinde yaygın olan eski kültürel yapıyı İslâmî bir isim altında şekillendirme ve temsil etme görevini üstlenmiş oldu. Zeydîlik, İsmâîlîlik ve İmâmîyye'nin teşekkül süreçlerini kadim Sâsânî ve Mecûsîlik kültürünün dönüşümü olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bu yapıların bir bakıma yan ürünleri olan Nusayrîlik, Dürzîlik, Bâbîlik ve Bahâîlik gibi oluşumlar da Şîî düşüncenin savrulacağı noktaların örnekleri olarak tarihteki yerlerini almış oldular. Özellikle Batınî metodoloji üzerine kurulu bu yapıların Sünnî dünya içinde de kısmen Sünnîliğin yan ürünü sayılabilecek tasavvufî oluşumlar, Kalenderîlik, Mevlevîlik, Nakşîlik, Kâdirîlik, Şîilikle etkileşim halinde olan Alevîlik-Bektaşîlik gibi örnekleri bulunmaktadır. Bâtınî yöntemi Şîîliğin tekeline verdiğimiz takdirde, adını saydığımız sufi oluşumların tamamını bu mezheple ilişkilendirmek de yanlış olmayacaktır. Bâtınî karakteri öne çıkararak bu oluşumlarda, zahirle olan denge ilişkisi çoğunlukla kaybedildiği için tersinden bir hedonizmin adresi haline geldiler.

Mezhebî ve tasavvufî oluşumların birçoğu Abbâsîler, Selçuklular, Memluklular, Timurîler ve Osmanlılar dönemlerinde birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmişlerdir. Bu oluşumların birçoğunun günümüzde hala müntesiplerinin bulunuşu, adını saydığımız siyasî oluşumların bu yapılarla hayat hakkı tanıdığına en büyük kanıtı durumundadır. Siyasî yapıların güçlülüğü dinî oluşumların varlığının ve hayat hakkının teminatı olmuştur. Siyasî yapıların zayıflaması bu yapıların birbirleri ile kavga etmelerine veya fikrî ayrılıkların kavga sebebi olmasına yol açmıştır. Bu dinî yapıların oluşum ve gelişim süreçleri nasıl ki doğal bir süreçte gerçekleşmiş ise kendilerini güncellemeleri, birer ayrılık unsuru olmak yerine zenginlik kaynağına dönüşmeleri de

mümkündür. Bu ihtimal, söz konusu oluşumların kanaat önderliğini üstlenmiş olan öncülerinin ilim ve irfanları ile hayat bulma şansına sahiptir.

Müslüman olmak hak ve hakikat arayışı içinde olmak demektir. Birey için böyle olduğu gibi cemaat, grup, tarikat, meşrep veya mezhep için de böyledir. Bu arayışı terk eden oluşumlar önce donuklaşmakta, çürümekte ve sonra hızla yok olmaktadır. Geçmişteki bir organizmayı yeniden diriltmeye çalışan girişimler tabuttaki mummyayı canlandırmaya benzemektedir. Bu çabanın içinde olanların, ne kendileri ne de canlandırmaya çalıştıkları organizmalar ne insanlara ne de Müslümanlara sevimli gelmemektedir.

Günümüze geldiğinde durum geçmişten pek de farklı değildir. Tarihte ortaya çıkan mezheplerin hemen hemen hepsinin günümüzde de temsilcileri ve taraftarları vardır. Bir mezhep tabiatı gereği, dinlerde olduğu gibi, kendi başına ayrılık veya birleşme sebebi değildir. Ayrılma veya birleşmeyi temin eden o mezhebi yorumlayan kişilerdir. İnsanlık tabiatı gereği farklılık esası üzerine şekillenmiştir. Mezhepler arasında bir ilişki veya yakınlaşmadan söz edilecekse bu durum ancak asgari müştereklere vurgu yapılarak mümkün olabilir. Yorum farklılıklarına rağmen, inanç esaslarındaki birliktelik de bu müşterekler için yeterlidir. Bunların dışındaki farklılıkları zenginlik olarak yorumlamaktan başka çare yoktur. İnsanları bir arada tutan şey tek başına din veya mezhep değildir. Bunların yerine siyaset, hukuk veya sosyal ihtiyaçlar bizi bir arada yaşamaya mecbur kılan gerçekliklerdir. O halde bu gerçekliklerin yasalarını tespit etmek ve onları geliştirmek gerekmektedir. Dini doğru yorumlamak bu yasaların geliştirilmesine katkı sunacaktır. Aksi takdirde en küçük sosyal bir yasayı dahi din olarak tanımlamak, dinin akaid alanını haddinden fazla genişletmek ve sonuçta dinin sırtına ağır bir yük yüklemek olacaktır.

İslâm dünyasının Irak, Suriye, Afganistan, Yemen ve Nijerya gibi coğrafyalarında yaşanan kavgaların siyasî ve ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Sosyal olaylar bir tek sebeple izah edilemeyeceğinden çoğu zaman gerçek sebepler gizlenip perdelenmekte ve bunların yerine mezhep kavgaları ileriye sürülmektedir. Örneğin Irak ve Suriye’de (İŞİD) yaşanan kavgaları, petrol gelirlerinden yararlanmak

üzere Amerika'nın Irak'ı işgalini görmeden veya Rusya'nın egemenlik ve sıcak denizleri kontrol etme idealini göz önünde bulundurmadan anlamak mümkün değildir. Bu ülkelerin neden işgale hazır hale geldikleri ise ayrı bir tartışmanın konusudur. Süper güçlerin hesaplarının yanında, söz konusu ülkelerin aydın, âlim veya münevverlerinin geleneği din diye algılaması ve bu anlayışı topluma dayatarak onları cahil bırakması gündeme getirilmeden de anlaşılacak değildir. Özellikle devlet ve siyasî yapılarda bireyin özgürlük ve özgünlüğünü savunan demokratik kültürü savunmak yerine, baskıcı, totaliter, kabile veya aşiret egemenliğini savunan ve uygulayan yapıları dinî yapılarımış gibi algılamanın, söz konusu ülkelerdeki karışıklıklarda ciddi katkısı bulunmaktadır. İslâm'ın haklar ve hukuk konusundaki tezleri ile uzaktan yakından alakası olmayan uygulamalar ortaya koyan bu siyasî yapıların kendilerini dinî kavramlarla (hila-fet/imâmîyet/velâyet-i fakih/emîr/sultan... vb) pazarlamaya çalışmaları, onların icraatlarını İslâmîleştirmemektedir.

Bölgede üretilen bir kültür vardır ve bu kültür mezheplerin kimliklere dönüşmesinden ciddi anlamda beslenmektedir. Arap ve Fars halkları tarih boyunca birbirlerine mesafeli durmuşlardır. Günümüzde her iki topluluğun da birbirleri ile savaşmaya yetecek gerekçeleri vardır. Bölge üzerindeki siyasî ve kültürel egemenlik talepleri bu gerekçelerin en kısa özeti durumundadır. Geriye bir tek ihtiyaç kalmaktadır: O da kavgayı meşrulaştıracak malzeme. Mezhepler bu noktada egemenlerin yardımına yetişmekte ve İslâm'ı savaşın hizmetine sunmaktadır. Oysa İslâm insanları savaşmak için değil barıştırmak için,¹⁴ öldürmek için değil yaşatmak için¹⁵ cahil bırakmak için değil bilginin aydınlığına ulaştırmak için¹⁶ var olan bir dindir. Bu dinin mensubu olan insanlar yöntem olarak savaşmak yerine barışmayı seçmiş olsalardı, günümüzün medeniyet yarışında hatırı sayılır bir yerde olurlardı.

¹⁴ "Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o size apaçık bir düşmandır." Bakara, 2/208.

¹⁵ "...Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak karşılığı olarak öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır..." Maide, 5/32.

¹⁶ "Yaratan Rabbinin adıyla oku!..." 96/1.

Sonuç

Tarihi tecrübe ve günümüzdeki durum açısından mezheplerin sergilemiş olduğu siyasî ve kültürel yapı İslâm dinin tek bir şekilde yorumlanmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Farklı yorumların ortaya koyduğu bu gerçeklik tarihsel süreçte bir tek İslâm'ın değil birden çok İslâm'ların var olduğunu göstermektedir. Bu örnekler hakikatin öznesi olarak İslâm'ın ilkeler bütünü olarak tek olduğunu, buna karşılık hakikatin anlaşılma biçimleri olan nesnelere, yani İslâm'ın çok olduğunu izah etmektedir. Onu kavga veya barış unsuru yapan o düşüncenin müntesibinin yorumlama biçimidir. Dinden olduğu gibi, mezhepten de hem barış hem de savaş çıkarmak mümkündür. Daha doğrusu dinlerin veya mezheplerin özünde var olan barış, kavga veya savaşa oranla daha baskındır. Ancak onu yorumlayan müntesiplerinin eğilimi sebebiyle kavga unsuruna dönüşebilmektedir. Sürekli kavga ile hayat devam edebilir belki ancak orada ilim, irfan, kültür ve medeniyet yeşermez. Temel ihtiyaçların karşılanabileceği insanca yaşanacak bir hayat kurulamaz. Sonucu sefaletle çıkacak bir teorinin İslâm ile özdeşleştirilmesi de doğru olamaz. O halde İslâm bir ideal ve ilkeler bütünü, mezhepler de bu ilkelerin yorumlanış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm bu haliyle kıyamete kadar varlığını sürdürebilir. Hakikatin öznesi olan bu dinden hakikatin nesnesi olan Müslümanların çıkardığı mezhep veya din anlayışları makul ve bilgi temelli olursa, işte o zaman doğruyu temsil edebilecek ve müntesiplerine huzur getirebilecektir.

Kaynaklar

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002.

Evkuran, Mehmet, *Ahlâk Hakikat ve Kimlik -İslam Kelâmında Ahlâk Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.

Fay, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, trc. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

Fazlurrahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1992.

Izutsu, Toshihiko *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara trz.

İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, trc. Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul 1987.

Korkmaz, Sıddık, *Şia'nın Oluşumu, Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Şâtıbî, *el-Muvâfakât, İslami ilimler Metodolojisi*, trc. Mehmet Erdoğan, c. 2, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Şebusterî, Muhammed Müctehid, *Hermenötik, Kur'an ve Sünnet*, trc. Abuzer Dişkaya, Mana yayınları, İstanbul 2012.